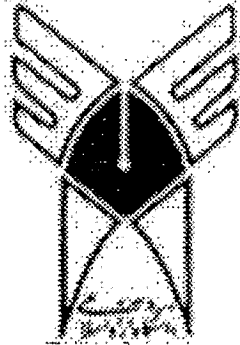

۱۳۰۷/۱۱

دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان:

جایگاه سید محمد تدین در دوره پهلوی

استاد راهنما:

دکتر محمدعلی علیزاده

استاد مشاور:

دکتر محمد نبی سلیم

نگارش:

فاطمه امیری

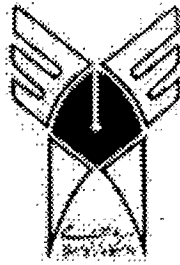
۱۳۸۹/۳/۱۷

کتابخانه مرکزی تبریز
توسط...

شاهرود- تابستان ۸۸

ب

۱۳۷۹۰۷

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی : گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد «M.A»

گرایش : ایران دوره اسلامی

عنوان :

جایگاه سید محمد تدین در دوره پهلوی

نگارش :

فاطمه امیری

تابستان ۱۳۸۸

۱- دکتر محمد علی علیزاده

۲- دکتر محمد نبی سلیمی

۳- دکتر حمید مشعوف

هیأت داوران :

سپاسگذاری

من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق

اکنون که در سایه الطاف الهی مرحله تدوین پایان نامه به اتمام رسیده بر خود واجب می دانم از اساتید بزرگوار آقایان دکتر عزیزاده که به عنوان استاد راهنما در مراحل تحقیق این حقیر را مورد راهنمایی های خود قرار داده و با سعه صدر از هر نوع راهنمایی دریغ نفرمودند، دکتر سلیم که مشاوره این رساله را تقبل فرموده‌اند و از استاد محترم داور که زحمت داوری این رساله را بر عهده گرفته اند قدردانی نمایم.

همچنین از همکاری مسئولان و کارکنان کتابخانه آستان قدس رضوی به خصوص کتابخانه تخصصی تاریخ و مرکز اسناد و مطبوعات و مجلات آستان قدس رضوی و همچنین مرکز اسناد ملی و... کمال تشکر را دارم.

تقدیم به:

تقدیم به همسر مهربانم، بهترین یآوری که فرصتهای فراوانی را در امر تحصیل برایم فراهم نمود و با دلی سرشار از خدا دوستی، شرایطی را برایم آماده ساخت تا با فراغ بال به کسب علم و دانش پردازم. تقدیم به دو گل بوستان زندگیم که صبورانه در مدت تحصیل مرا یاری رسانده و با دستان کوچک خود گره های زندگیم را معصومانه گشودند و سختی های تحصیل را برایم هموار کردند. و صمیمانه پیشکش به آستان پرمهر مادرم کسی که همیشه و همواره دستان مهربانش پناه خستگیهایم بوده است.

فهرست مطالب

صفحه		عنوان
۱	چکیده
۲	مقدمه

فصل اول : بیرجند زادگاه تدین

۵	۱-۱- شهرستان بیرجند در گذر زمان
۶	۱-۲- جغرافیای طبیعی
۷	۱-۳- جغرافیای سیاسی
۸	۱-۴- جغرافیای انسانی
۹	۱-۵- جغرافیای تاریخی
۱۰	۱-۶- بیرجند در دوره باستان
۱۰	۱-۷- بیرجند در دوره اسلامی

فصل دوم :نگاهی به دوران پهلوی اول، حکومت قاجار در سرانسیب سقوط(نهضت مشروطه)

۱۳	۲-۱- حکومت قاجاریه در دوره مشروطیت
۱۷	۲-۲- کودتا ۱۲۹۹، بر آمدن رضا خان میر پنج
۱۸	۲-۳- مختصری از زندگانی رضاخان از تولد تا مرگ
۲۸	۲-۴- کودتا ۱۲۹۹
۳۶	۲-۵- سردار سپه
۴۲	۲-۶- دوران سردار سپه ای
۴۵	۲-۷- جمهوری خواهی
۵۰	۲-۸- تغییر سلطنت

- ۵۹ ----- ۹-۲ تفکر اصلاحات در دوران رضاخان
- ۶۱ ----- ۱۰-۲ پایه گذاران اصلاحات عصر پهلوی اول
- ۶۸ ----- ۱۱-۲ نظر کلی به کارنامه اقتصادی رضاشاه

فصل سوم: کارنامه سیاسی و اجتماعی تدین

- ۷۲ ----- ۱-۳ بیوگرافی سیدمحمد تدین
- ۷۴ ----- ۲-۳ خاندان آیتی در بیرجند
- ۷۵ ----- ۳-۳ چگونگی تاسیس روزنامه صدای طهران توسط سیدمحمد تدین
- ۷۶ ----- ۴-۳ مجلس دوره چهارم
- ۷۸ ----- ۵-۳ مجلس دوره پنجم قانون گذاری
- ۹۰ ----- ۶-۳ خطابه تدین نائب رئیس مجلس
- ۹۰ ----- ۷-۳ خطابه پهلوی و تقاضای تدین
- ۹۱ ----- ۸-۳ دوبخشنامه راجع به خلع قاجاریه
- ۹۴ ----- ۹-۳ فراکسیونهای مجلس پنجم
- ۹۵ ----- ۱۰-۳ استعفای تدین از ریاست مجلس
- ۹۶ ----- ۱۱-۳ آمال کننل محمد تقی خان پسپان
- ۹۷ ----- ۱۲-۳ کنگره هزاره فردوسی
- ۹۹ ----- ۱۳-۳ شورای ملی و تدین
- ۱۰۰ ----- ۱۴-۳ وقایع ۱۳۲۳
- ۱۰۱ ----- ۱۵-۳ مرداد ۱۳۲۴
- ۱۰۲ ----- ۱۶-۳ ۱۶ مرداد ۱۳۲۸
- ۱۰۳ ----- ۱۷-۳ ولایتعهدی علیرضا و اختلافش با شاه

فصل چهارم : نتیجه گیری و پیشنهادات

نتیجه گیری ۱۰۴

پیوستها

پ-۱- سید محمد تدین ۱۰۶

پ-۲- سید محمد تدین و مجلس ۱۰۷

پ-۳- سید محمد تدین و حوزه علمیه ۱۰۸

پ-۴- طلبگی سید محمد تدین ۱۰۹

پ-۵- میانسالی سید محمد تدین ۱۱۰

پ-۶- نامه اطباء در لندن ۱۱۱

پ-۷- نامه سید محمد تدین و مجلس ۱۱۲

پ-۸- نمایندگی تدین ۱۱۳

پ-۹- استعفای تدین ۱۱۴

پ-۱۰- نمایندگی مجلس موسسان ۱۱۵

پ-۱۱- تلگراف به آقای امیر محمد خان علم برای رای اکثریت آقای تدین در شهر قاین ۱۱۶

پ-۱۲- تلگراف به آقای امیر محمد خان علم شوکت الملک در حوزه بیرجند و تمام بلوکات برای رای اکثریت

آقای تدین در مجلس شورای ملی ۱۱۷

پ-۱۳- تعداد رای آقای تدین به تعداد ۶۶۱۵ رای در حوزه قاین ۱۱۸

پ-۱۴- اوراق رای حوزه بیرجند ۱۱۹

پ-۱۵- تعداد رای در حوزه خوسف رای آقای تدین ۱۲۰

پ-۱۶- انتخابات در حوزه خوسف ۱۲۱

- پ-۱۷- موافقت آقای تدین با آقای میلسپو برای وزارت مالیه ----- ۱۲۲
- پ-۱۸- نامه ای از وزارت عدلیه ----- ۱۲۳
- پ-۱۹- نامه از از وزارت امور خارجه ----- ۱۲۵
- پ-۲۰- متن اعلامیه ----- ۱۲۷
- پ-۲۱- انجمن نظارت مجلس ----- ۱۲۸
- پ-۲۲- سند خلع قاجاریه و روی کار آمدن پهلوی توسط سید محمد تدین ----- ۱۲۹
- پ-۲۳- استانداری آقای اسدی در شرق (خراسان) ----- ۱۳۰
- پ-۲۴- انحلال حزب ایران نو و شرح اوضاع سیاسی حزب در شهر قاین ----- ۱۳۱
- پ-۲۵- راضی شدن آقای مشیرالدوله برای انضمام آب به بلوچستان ----- ۱۳۲
- پ-۲۶- مدارج علمی دانشگاه ----- ۱۳۳
- پ-۲۷- اسامی اساتید دانشسرای عالی ----- ۱۳۶
- پ-۲۸- صورت اسامی اساتید دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی دانشگاه طهران ----- ۱۳۷
- پ-۲۹- صورت اسامی اساتید دانشکده فنی ----- ۱۴۰
- پ-۳۰- صورت اسامی اساتید دانشکده حقوق- فنی ----- ۱۴۱
- پ-۳۱- اسامی وزرا و معاونین و کفیل وزارت داخله از مشروطه به بعد ----- ۱۴۲
- پ-۳۲- اسامی وزیران و معاونین ارسالی از وزارت کشور ----- ۱۴۳
- پ-۳۳- اسامی مجلس سنا ----- ۱۴۶
- پ-۳۴- انتشار مجله تخصصی توسط وزارت کشور برای رجال مملکتی ----- ۱۴۸
- پ-۳۵- صورت اسامی وزیران و معاونین ----- ۱۴۹
- پ-۳۶- انتشار مجله تخصصی ----- ۱۵۰
- پ-۳۷- نامه اعلام انتشار مجله از وزارت کشور ----- ۱۵۱
- پ-۳۸- خلاصه سوابق کاری وزیران و معاونین در وزارت کشور ----- ۱۶۰

- پ-۳۹- سپاهه اسامی آقایی که از سال ۱۳۲۰ به بعد پست وزارت کشور را احراز فرموده اند ----- ۱۶۳
- پ-۴۰- اعتراض به نحوه محاکمه متهمانی چون تدین و غیره و افشای مضرات و زیانهای محاکمات مذکور ۱۶۶
- پ-۴۱- پاسخ وزیر کشور (تدین) به مقاله شاه و الغاء حکومت نظامی منتشره در روزنامه ستاره ----- ۱۶۹
- پ-۴۲- بخشنامه به آموزشگاههای شهرستانها و مرکز و موافقت شورای عالی فرهنگ مبنی بر تدریس کتاب
قرائت عربی به تالیف تدین در دبیرستانها. ----- ۱۷۳
- پ-۴۳- صورت اسامی روسا و استادان مدارس عالیه ----- ۱۸۱
- پ-۴۴- درخواست روزنامه عصر آزادی جهت پرداخت و ارسال بهای حق اشتراک از طریق پست ----- ۱۸۳
- پ-۴۵- صورت اسامی مدیران کل و روسای ادارات فرهنگ و استادان و دانشیاران دانشگاه ----- ۱۸۶
- پ-۴۶- نامه رییس مجلس شورای ملی به وزارت معارف در مورد اعلام نظریه راجع به اظهارات صدرالمعالی ۱۸۸
- پ-۴۷- صورت اسامی اساتید دانشسرای عالی از جمله سعید نفیسی، غلامحسین مصاحب، وحید الملک
شیبانی، جاسبی، متین دفتری و تدین و غیره ----- ۱۹۲
- پ-۴۸- فروش سهام در وزارت راه ----- ۱۹۵
- پ-۴۹- صورت قرارداد بینابین وزارت راه دولت شاهنشاهی با بانک صادرات و واردات واشنگتن ----- ۱۹۸

منابع و ماخذ

- فهرست منابع فارسی ----- ۲۰۲
- چکیده انگلیسی ----- ۲۰۹

چکیده:

رساله «جایگاه سید محمد تدین در دوره پهلوی»، تلاشی است در جهت شناساندن یا چگونگی رخدادهای سیاسی و اجتماعی و به کار بستن این مجموعه حوادث و به تبع آن در نهایت پرداختن به تجزیه و تحلیل اوضاع و احوال تدین در دوره پهلوی که سیاست و اجتماع آن عصر ایران را دگرگون نموده است، می باشد.

سید محمد تدین اولین فردی است که در آموزش و پرورش ایران دست به یکسری اقدامات خاص زد، از جمله وارد کردن درس عربی به دروس آموزش و پرورش و همچنین تألیف کتابهای عربی برای تدریس در حوزه آموزش، ضمناً تدین در دوران جوانی مشغول به تحصیل در حوزه های علمیه بوده است.

تدین به عنوان یکی از حامیان سر سخت روی کار آمدن رضاخان و خلع سلسله قاجاریه بوده است. او که به عنوان یکی از حامیان سر سخت همراه با تنی چند از دوستان خود توانست نظر مجلسیان را نسبت به این امر جلب نماید، در مقابل اقلیت مخالف روی کار آمدن رضاشاه قرار گرفت، از جمله این مخالفان مصدق و ملک الشعرای بهار بوده اند.

تدین به عنوان هیئت رئیس مجلس دست به یکسری اقدامات خاص زده است و بسیاری از لوایح کشوری و لشکری را تصویب کرده است و همچنین در مقطعی به عنوان وزیر در دوران پهلوی اول مشغول به وزارت بوده است و در زمان پهلوی دوم از فعالیت سیاسی او به شدت کاسته شده است.

کلید واژه: تدین، قاجاریه، رضاخان، مجلس، آموزش و پرورش، پهلوی.

مقدمه:

این رساله به دنبال دستیابی به علل و عوامل رخدادهای سیاسی و اجتماعی در ایران عصر پهلوی بوده و همچنین کاربرد این عوامل در جامعه آن روز و نیز تجزیه و تحلیل و بررسی زندگانی سید محمد تدین در دوره پهلوی و نقش او در پایه گذاری حکومت پهلوی که در این رابطه می توان وی را به عنوان یکی از مهره هایی دانست که در خلع قاجاریه و تأسیس حکومت پهلوی در ایران توانست نام خود را در تاریخ سیاسی، اجتماعی ایران در عصر پهلوی بر صفحه روزگار حک نماید.

در این رساله تلاش می شود در جهت شناساندن یا چگونگی رخدادهای سیاسی و اجتماعی و به کار بستن این مجموعه حوادث و به تبع آن در نهایت پرداختن به تجزیه و تحلیل اوضاع و احوال تدین در دوره پهلوی که دوران خاصی در ایران ایجاد کرده بود.

بیان مسأله:

در این خصوص در سالهای گذشته در رابطه با علل، عملکردهای سیاسی، اجتماعی و فردی سید محمد تدین و تأثیرات این عملکردها در جامعه برداشتها و تحلیلهایی صورت گرفته، هر چند به واسطه فضای موجود آن زمان می توان به نکات قابل مشخصی اشاره نمود. خلع حکومت قاجار و تأسیس حکومت پهلوی در ایران تأثیرات و تغییرات متعددی به همراه داشته است، به طوری که اکنون با گذشت سالها هنوز این تأثیرات قابل نگرش و بررسی است.

نسل آینده که همان نسل انقلاب است هنوز در پی کشف نکات مبهم و ناملموس در این خصوص است تا بتواند به روشن کردن آن بپردازد.

روی کار آمدن حکومت پهلوی همراه بود با صحنه گردانی افرادی که در این خصوص ذی نفع بودند و به تبع آن می توانستند به اهداف خویش دست یابند که اصولاً میتوان هدف تأسیس هر حکومتی را همین مسأله عنوان نمود.

هدف اصلی:

محور اصلی این رساله شخصیت و زندگانی سید محمد تدین است که میتوان به نقش او در حکومت پهلوی اشاره نمود. همین ویژگی سبب شد که در طول سالهای گذشته یا در دوران فعلی در مورد علل و عوامل رخدادهای سیاسی و اجتماعی فردی تدین و چگونگی اثرات اقدامات او در جامعه تحلیل ها و همچنین نکات مبهمی که از آن دوران باقی

مانده است جلب توجه نماید. در مورد نقش تدین در دوران پهلوی می توان گفت که هیچ پژوهش یا مقاله متقنی در مورد نقش سید محمد تدین در دوران پهلوی صورت نگرفته است که بخواهیم از آن نام ببریم. منظور از جایگاه سید محمد تدین یعنی تمام فعالیتهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی تدین در دوران پهلوی اول و دوم می باشد.

مهمترین اهدافی را که از طرح این مسئله می توان دنبال کرد عبارتند از:

۱- شناخت زوایای تاریک تاریخ ایران

۲- بررسی و شناخت شخصیت سید محمد تدین

۳- آشنایی با اقدامات سیاسی تدین در مجلس و روی کار آمدن رضاشاه

۴- بررسی اقدامات تدین در آموزش و پرورش و چاپ نشریه

پیرامون مسأله مورد نظر در نوشته های سیاسیون و مورخان ایران و خارجی به صورت پراکنده مطالبی وجود دارد. از بهترین پژوهشها می توان به کتب مجلس و اسناد مجلس و اسناد سازمان ملی ایران اشاره نمود. در مورد این پژوهش هیچ کتاب جدیدی انتشار نیافته است.

با عدم دسترسی به منابع، در مورد نقش تدین در دوران پهلوی اول بیشتر سعی شده است از مآخذی مثل حسین مکی، پیتر آوری، همایون کاتوزیان استفاده شود.

روش تحقیق در این رساله به شکل کتابخانه ای و استفاده از مراکز اسناد بوده است و در موارد موانع تحقیق با مشکلاتی نظیر کمبود اسناد سیاسی و اجتماعی در رابطه با تدین و همچنین کمبود و نبود کتابهای اساسی در زمینه اقدامات تدین بوده است و همچنین هدف از تحقیق شناساندن جایگاه واقعی تدین در عرصه سیاسی ایران بوده است.

بررسی و تحلیل فرضیه ها مورد توجه در این پژوهش در قالب ۳ فصل و یک بخش پیوستها مورد توجه قرار گرفته است که هر فصل شامل قسمت های دیگری می باشد.

در فصل اول به تعیین و جغرافیایی شهرستان بیر چند پرداخته شده است.

در فصل دوم به تحولات سیاسی در عصر قاجاریه و عصر پهلوی (از زمان پهلوی اول تا سال ۱۳۳۰) پرداخته شده است. (از انقلاب مشروطیت تا پایان)

از فصل سوم به بیوگرافی تدین و اقدامات سیاسی - اجتماعی او در عرصه سیاست و جامعه پرداخته شده است که از

جمله می توان به روی کار آمدن رضاشاه و چاپ نشریه اشاره نمود.

فاطمه امیری

شاهرود - تابستان ۱۳۸۸

فصل اول

بیرجند زادگاه تدین

۱-۱- شهرستان بیرجند در گذر زمان:

بیرجند به لحاظ تاریخی یکی از مناطق قدیمی ایران به شمار می رود که در فراز و نشیبهای تاریخی صحنه های بیشماری را به خود دیده است.

«براساس نوشته محققان، بیرجند یا برجند قصبه‌ایست و در آن قصبه زعفران بسیار باشد و اندکی غله حاصل شود و چند موضع، توابع دارد و در دیه های آن انگور و میوه‌ها باشد. نزاری شاعر از آن موقع است، خوسف شهری کوچک است و چندی موضع توابع آن است و آب آن از رودخانه باشد و در دیه‌ها آب از کاریز و همان چاه استفاده می‌شود و در آنجا همه ارتفاعی حاصل باشد، شاخین* ولایتی است چند پاره دیه مختصر و بلوک فشارود* همچنین موضعی چند است و به آب و هوا و محصول مانند دیگر ولایات آن، زیرکوه ولایتی است و سه قصبه دارد که یکی از آنها را اسفندان و دیگری را اشیر و یکی از شارخت می‌گویند و در این ولایت غله و پنبه و ابریشم و انگور و آن همه دیه‌ها از کاریزست، خور شهر کوچک است و بر سر بیابان و آبش از کاریز تهیه می‌شود و در آن باغ‌های فراوان وجود دارد.»^۱

ولایت قهستان غیر از ترشیز و طبس گیلکی بیست فرسنگ راه باشد و هوای معتدل دارد اصلش، غله و میوه و زعفران بسیار باشد و اکثر مردم آن شهر سپاهی^۲ باشند و همه کس را آلات حرب و جنگ مهیا باشد و در هر وقتی که چهل روز از تابستان می‌گذرد زراعت شروع می‌شود و در اول قومس درو می‌کنند و حاصل و درآمد زیادی دارد و در اصطلاح آنرا جوی ترش می‌خوانند و برای زیستن حیوانات و چهارپایان آن منطقه جایگاه خوبی است که باعث سازگاری در آن و فریه شدن حیوانات می‌گردد. دچک سخره^۳ که سلطان محمود بن سبکتگین از آن شهر بوده است، قلعه و حصاری محکم دارد

* شاخین: ساحین نام یک ولایت در جنوب خراسان

* فشا: یک منطقه

۱- مستوفی، حمدالله: نزهة القلوب، صص ۱۴۶-۱۴۴؛ رک: بهنیا، محمدرضا: بیرجند نگین کویر، صص ۱۳۳-۱۳۲.

۲- سپاهی: سیاه چهره

۳- دچک سخره: منطقه محل تولد سلطان محمود بن سبکتگین.

و در آن چشمه و آب فراوان جاری است که حاصل آن آب در بالای قلعه، غله و عناب فراوان بدست می‌دهد و دارای میوه و انگور کمتری می‌باشد.

«... در واقع ربع مملکت ایران از خراسان که تحت حاکمیت اسپهبد باذوسبان و چهار مرزبان قرار دارد که هر مرزبان در ربع مملکت خراسان مستقر است، یعنی یک ربع از خراسان از آن مرزبان شاهجهان می‌باشد و تمام اعمال و کارهای آن ربع نیز در اختیار وی می‌باشد و یک ربع دیگر از مملکت از آن مرزبان بلخ و طخارستان و ربع دیگر از آن مرزبان هرات و بوشنج و بادغیس و سجستان می‌باشد که به منطقه مورد نظر ما یعنی جنوب خراسان اشاره دارد.»^۱

مگره گور، سیاح خارجی که چهار سال بعد از آقای اسمیت به جنوب خراسان و منطقه بیرجند و قائن رفته بود و دیدن کرده این منطقه یعنی بیرجند را شهری زیبا ندید ولی از باغ‌های فراوان که از دور دیده می‌شد ابتدا این شهر را زیبا یافت ولی وقتی وارد این منطقه شد در آن شهر جمعیت را بسیار کم یافت و تعداد زیادی از آنان را بیکار یافت و از تنها بنای معروفی که وی یاد کرده می‌توان به بنای مسجد جامع بیرجند اشاره کرد.^۲

«... قهستان منطقه دیگری که به علت دوری از مرکز خلافت پناهگاهی برای زرتشتیان بود و در دوران سلجوقیان مکانی برای پیروان اسماعیلیه شد، و در قرن چهارم هجری شهر، دارای سه دروازه بود و همچنین دارای کهن دژ که محل اقامت حاکم بود و خندق و مسجد جامع نیز داشته است.»^۳

۱-۲- بخش اول : جغرافیای طبیعی

شهرستان بیرجند در فاصله ۱۳۰۹ کیلومتری تهران قرار دارد از شمال به تربت حیدریه و گناباد، از مشرق؛ مرز ایران و افغانستان، از جنوب شرقی و جنوب به زابل و از مغرب به طبس و فردوس محدود است، اطراف آن کوهی فراگرفته است در قسمت شرقی آن دشت ناامید قرار دارد.

^۱- ابن خرداد به: المسالك و الممالک، ص ۲۳؛ توکلی مقدم، غلامحسین: وجه تسمیه شهرهای ایران، ۱۳۷۵، ص ۲۳۵.

^۲- طاهری، ابوالقاسم: جغرافیای تاریخی خراسان از نظر جهانگردان، ص ۹۲.

^۳- ابن حوقل، ابوالقاسم: صوره الارض، ص ۱۸۰؛ احمدیان، احمد: شهرستان بیرجند، ص ۲۲.

آب و هوای آن در نواحی جنوبی گرم و در منطقه کوهستانی معتدل است، رودخانه‌های دائمی آن در آن وجود ندارد، هیچیک از جغرافیانویسان قبل از یاقوت حموی در آثار خود ذکری از بیرجند به میان نیاورده‌اند و یک قرن بعد حمدالله مستوفی از آن یاد کرد، و در قرن هفتم هجری آنرا بهترین قراء منطقه قهستان دانسته‌اند.^۱

بیرجند چندی تحت استیلای اسماعیلیه بود، بواسطه اینکه در مرز افغانستان و سیستان و کرمان قرار گرفته بود و دارای اهمیت سیاسی و نظامی و بازرگانی است.^۲

جغرافیادانان ایالت قهستان را مثل سیستان از توابع خراسان می‌دانند و قهستان به معنی کوهستان است و در اوایل فتوحات مسلمانان، هفتالیان قهستان را در تصرف داشتند و در زمان خلافت عمر یکی از سرداران اسلام به نام عبدالله بن دلیل خزاعی قهستان را تصرف کرد، دیری نگذشت که یک فرد با نام قارن بر علیه مسلمانان شورش کرد و فرمانده عرب شورش را فرونشاند و از این زمان قهستان از لحاظ اداری تابع خراسان شد و مارکوپولو این ایالت را تونوکاین نامید و این اسم از ترکیب دو شهر بزرگ آن ایالت یعنی تون و قاین تشکیل شده است.^۳

این شهرستان خاستگاه اولیه خاندان علم می‌باشد و اقدامات آنان در این منطقه مشهود است و می‌توان گفت این منطقه به دلیل مزارع فراوان و بهتر بودن شرایط کشاورزی نسبت به مناطق دیگر بیشتر توسط خاندان علم مورد توجه بوده است و بر همین اساس این منطقه اهمیت فوق‌العاده‌ای در استان دارد و برای ماندن یاد اعقاب گذشته این سرزمین بر روی آن، مردم منطقه آن را اسدیه می‌نامند.

۱-۳- جغرافیای سیاسی :

این شهر را از قدیم به دو نام خوانده‌اند: ۱- قهستان ۲- بیرجند

۱- قهستان نام تمام سرزمینی بوده است که در جنوب و جنوب غرب و غرب استان خراسان واقع است و آن منطقه کوهستانی گسترده است که از شمال به تربت حیدریه، از شمال شرق به هرات و افغانستان، از شرق به دست ناامید، از جنوب شرقی به سیستان و بلوچستان، از جنوب و جنوب غربی به دشت کویر لوت و از غرب به طبس و کویر مرکزی و از شمال غربی به دشت کویر لوت محدود می‌شود. به سبب کوهستانی بودنش این نام یعنی قهستان = قهستان = کوهستان نامیده شده است.

^۱ - مستوفی، حمدالله: نزهة القلوب، ص ۱۷۷.

^۲ - همان منبع، همان صفحه.

^۳ - لسترنج، گای: جغرافیای سرزمین‌های خلافت شرقی، ص ۳۷۷.

قهبستان قدیم شامل ولایات خواف، گناباد، بجزستان، کاشمر، فردوس، طبس، قاین، بیرجند و نهبندان بوده است ولی گاهی به محدوده، کوچکتری از این سرزمین یعنی ولایت قاینات اطلاق گردیده و گاهی تنها به شهر بیرجند نیز گفته شده است.^۱

نویسندگان کتابهای مسالک و الممالک مانند حموی در معجم البلدان حمدالله مستوفی در نزهة القلوب، معینی اسفزاری و در روضه الجنات، عارف شیروانی و در سیستان السیاهه بیرجند را قصبه قهبستان دانسته‌اند و منظور از این نظریات یعنی همان بقیه قصبات قهبستان است.

بعدها در اعتبار اطلاق کل به جزء نام قهبستان به شهر بیرجند اطلاق گردیده است.^۲ و نام اصلی این شهر از دیرباز [بیرجند] بوده است که به صورت‌های برجند، برجن، برکند و پیرگند نیز نوشته شده است.^۳ در مورد ساختمان و معنی واژه بیرجند و وجه تسمیه این شهر نظرات مختلفی ابراز شده است با توجه به ظاهر ساختمان آن که مرکب از دو جزء شمرده نشده است یکی دیر و دیگری چند و بخش سفلی نشین آن را معرب واژه «گند» می‌دانند و شهر معنی می‌کنند.^۴

۱-۴- جغرافیای انسانی :

تبریزی در فرهنگ برهان قاطع، از این شهر به نام «بیرگند» یاد کرده است، گفته است: «بیرگند بر وزن زیربند، نام شهری است، که معرب آن بیرجند است.»^۵
دهخدا نوشته است:

«... در پاره‌ای از نقشه‌های جغرافیایی از این شهر به نام «برجن» یاد می‌کند

که چاپ شده‌اند و واژه برجن شاید در اصل برگان بوده که با ورود عرب‌ها به این

منطقه آنجا به نام «برن یا برجان» تغییر یافته است و واژه برجن شاید در اصل برگان

^۱- احمدیان، محمدعلی: جغرافیای شهرستان بیرجند، صص ۶۲-۶۱

^۲- آیتی، محمدحسین: بهارستان در تاریخ و تراجم رجال قائنات و قهبستان، صص ۱۴ و ۷.

^۳- احمدیان، محمدعلی: جغرافیای شهرستان بیرجند، صص ۶۲-۶۱

^۴- دهخدا: لغت نامه دهخدا، ج ۱۰، ص ۴۹۶.

^۵- تبریزی، محمدحسین بن خلف: برهان قاطع، ج ۱، ص ۳۳۵.

بوده که از دو واژه بر، به معنی نصف و گان به مکان نسبت داده و برگان یا برجان یا برجن، به معنای نصف شهر یا یک شهرک باشد زیرا به دلیل کوچک بودن شهر، آن را برجان یا برجن نامیده‌اند.^۱

بیرجند یعنی نصف شهر یا نیم شهر که بعضی از پژوهندگان جزء نخست واژه بیرجند - یعنی بیر را به معنی نصف یا نیم دانسته‌اند و آن را شهر کوچک و یا شهرک یا قصبه معنی کرده‌اند. و در جایی از بیرجند به عنوان شهر بلند یاد می‌کنند و برخی نظر داده‌اند که جزء نخست این واژه به ویژه تلفظ کهن آن یعنی «بر» که به معنی «بلند» یا «بلندی» و «بالا» است و این جور معنی می‌کنند شهر ساخته شده در بلندی یا بر روی بلندی و در جایی نیز بیرجند یعنی شهر چاه و آن به معنی چاه آب نامیده می‌شود و این نام را از «بیر» که تلفظی دیگر از واژه «بئر» عربی می‌دانند و به همین جهت آن را شهر چاه معنی کرده‌اند.

«... تقریباً در بیست مایلی خاور خوسف بیرجند واقع شده که امروزه بجای قائن مرکز قهستان شده است. ظاهراً هیچکدام از جغرافیانویسان قبل از یاقوت حموی از بیرجند نام نبرده‌اند. یاقوت در قرن هفتم درباره بیرجند گوید یکی از بهترین شهرهای ایالت قهستان است و مستوفی از آن با مکانی آباد یاد می‌کند و به فاصله یک روز راه در خاور بیرجند روستای مومن آباد است که هنوز به همین نام باقی است.»^۲

«چند پاره ده توابع آن و قلعه‌های محکم در آن ولایت است که ملاحظه ساخته‌اند و در غایت استحکام می‌باشد.»^۳

۱-۵- جغرافیای تاریخی :

در این دوره از تاریخ ایران که با اسطوره و افسانه آمیخته شد «قهستان» جزئی از قلمرو فرمانروایی «فریدون» پنجمین پادشاه پیشدادی شمرده شده است.^۴ در برخی از منابع آنرا به سام نریمان نسبت داده‌اند.

^۱ - دهخدا: لغت نامه دهخدا، ج ۱۰، ص ۴۹۶.

^۲ - لسترنج، گای: جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی، ص ۳۸۷.

^۳ - همان منبع، ص ۳۸۷.

^۴ - احمدیان، محمدعلی: جغرافیای شهرستان بیرجند، ص ۶۴.